

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Received: 10. 07. 2020 • Kabul Tarihi/Accepted: 07. 11. 2020

**JOHN LOCKE, DAVID HUME VE IMMANUEL KANT'DA İNANÇ VE RASYONALİTE
BELIEF AND RATIONALITY IN JOHN LOCKE, DAVID HUME AND IMMANUEL KANT**

Dr. Ata DEMİR

atadmr72@gmail.com

orcid.org-0000-0002-9075-8987

Öz

Bu çalışmada düşünce tarihinin önemli referans durakları olarak kabul edilen üç filozof üzerinden rasyonalizm ve ampirizm kavramlarına dayalı olarak bilim, etik ve inanç konuları ele alınıp incelenmektedir. Felsefe ve bilim dünyasında son derece etkili olmuş John Locke, David Hume ve Immanuel Kant'ın düşünceleri çerçevesinde düşünce tarihinde her daim tartışma konusu olmaya devam eden inanç-etik ve bilim ilişkisi ya da bir diğerine karşı konumunu, duruşunu bilmek kanaatimizce önemlidir. Tarihe mal olmuş böyle düşünürler üzerine yazmanın zorluğunun bilinceyiz. Ancak meydana getirilmiş bir sanat eseri artık sonsuza kadar yeniden yorumlanmak için gelecek nesillerin önünde durduğu gibi, tarihe yön veren düşünürlerin düşünceleri de her daim yeniden yeni nesiller tarafından yorumlanması ve yeni bağlamlarla anlaşılması gerektiğine inanmaktayız. Hiç kimsenin bugüne kadar söylemediği yepyeni tezler ileri sürmek iddiasında değiliz. Ancak rasyonalizm ve ampirizm akımları üzerinde tartışmasız etkileri olan söz konusu bu üç düşünürün düşüncelerini kısa ve öz şekilde bir makalede ele alınmasının fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Rasyonalizm, Ampirizm, İnanç, Etik, Locke, Hume, Kant.

Absract

In this study, science, ethics and beliefs are discussed and examined basing on the concepts of rationalism and empiricism within the frame of view of three philosophers, which are accepted as important reference stops of the history of thought. It is important, in our opinion, to know the belief-ethics and science relationship or its position and stance against each other within the framework of the thoughts of John Locke, David Hume and Immanuel Kant who have been extremely influential in the world of philosophy and science. We are aware of the difficulty of writing on such thinkers that put their stamp on history. However, as a created art work that stands in front of future generations to be reinterpreted forever, we believe that the thoughts of thinkers who shape history must always be interpreted by new generations and understood in new contexts. We do not claim to introduce entirely new theses that no one has said so far. However, we believe that it would be beneficial to consider the thoughts of these three thinkers, which have made indisputable effects on rationalism and empirical movements, in a brief and concise article

Keywords: Rationalism, Empiricism, Faith, Ethics, Locke, Hume, Kant.

Giriş

Bu çalışmamızda öncelikle inanç ve rasyonalitenin kavramsal açıklamalarıyla başlayıp her bir düşünürün kısa hayat hikâyesi ile birlikte düşüncelerindeki ya da felsefelerindeki inanç ve rasyonalitenin izahına başlayacağız. Tarihsel sıralamaya göre önce John Locke, David Hume ve en sonda Kant'ın ilgili konulardaki fikirlerini açıklamaya çalışacağız. Daha sonra bu üç filozofun görüşlerini karşılaştırmalı olarak, uyuşan, ayrılan, zıtlaşan yönlerini belirterek sonuç bölümünde bu konudaki fikrimizi de kısaca belirteceğiz.

Felsefe Tarihinde Antik Yunan'dan günümüze kadar hep gündemde olan, üzerinde tartışılan inanç ve rasyonalite; din ve bilim; madde ile mana, beden ve ruh, aşkın ile nesne arasındaki irtibat ya da kopukluk hep gündemde olmuş, tartışılmış ve tartışma konusu olmaya devam ediyor. Önce inanç ve daha sonrada rasyonalite kavramlarını açıklamakla başlayalım

İnanç (İng. *faith*) kelimesini Orhan Hançerlioğlu şöyle tanımlamaktadır: Deneysel ispatı olmayan ve pratik doğrulaması yapılamayanı kabul etmedir. Bir şeyin doğruluğunu kabul etmek için gönüllü olma ve dille de söylemedir. İnsanın bilgi sınırlarının dışında olan, bilginin bittiği yerden başlayan metafizik ki bunun içinde her türlü dini ve ahlaki ilkeler de vardır ve inancın konusunu oluşturlar. Bunlar mantıksal ve deneysel olarak tanımlanamazlar.¹

Ahmet Cevizci'ye göre genel olarak inanç; bir şeyin varlığını ya da iddiasının doğruluğunu kabul etmektir. Dini anlamda Tanrı'nın varlığını ve vahyi kesin olarak kabul etmektir. Felsefi anlamda ise kesin kanıtlar olmadığı halde doğruluğu yine de belirli dayanaklara göre kabul edilen önermelerdir. Bilgiden daha zayıf olan ama sanıdan daha güçlü kabul edilen bilgidir. Rasyonel temeller yerine inançlar genelde aksiyonlara dayanır.² Bir diğer ifadeyle inanç, deneme üstü ve ötesi olan aşkın alana yönelme, ona iradi bağlanma, oradakilerin doğruluğunu kabul etmedir. Tanrı, ahlak ilkeleri, eskatoloji, ruhun ölümsüzlüğü inancın içeriğini oluşturur.³

Rasyonalite (Os. aklilik; İng. rationality; Fr. rationalite) akıl sahibi insanın tecrübe ya da akıl yürütme yoluyla temellendirilmiş inançları kabul etmesi ya da buna gönüllü olarak hazır olması durumunu ifade eden terimdir. Mantıken tutarlı, deneyle ispatı yapılabilen teorik ya da pratik olarak karşılığı bulunan, tekrarı ve izahı mümkün olan söz konusu inançlara rasyonel denmektedir. Akıl dışı, mantık dışı, karşılığı ve tekrarı yapılamayan, ispatı mümkün olmayanlara da irrasyonel denilmektedir. İnançlarla ilgili olan kısım teorik rasyonaliteyi oluştururken, eylemlere yönelik olan ve her türlü bilimsel bilginin uzantısı olan teknolojinin hizmetinde kullanılan bilgi türü de pratik rasyonalite denir. Burada deney ve gözlem yöntem olarak kullanılır.⁴

Rasyonalistlere göre bilgi sübjektif olmayıp, süjeden süjeye göre değişmez. Bilgi, aklın kavradığı, objektif evrensel, mutlak, apaçık ve reel bilgidir.⁵

1. John Locke

Somerset, Winton'da doğan John Locke (1632 – 1704) şu anda sadece bir filozof olarak bilinse de o, siyasal, diplomatik etkinliklerle dolu bir hayat görmenin yanı sıra doğa bilimleri, tıp, ekonomi ve teolojiyle ilgili kapsamlı çalışmalara sahip bir düşünür olarak karşımıza çıkar.

Locke'un en önemli eserlerinden bazıları, İnsan Anlığı Üzerine Deneme, Hoşgörü Üzerine Mektup ve Yöntem Üzerine İki İnceleme'dir. John Locke ideler öğretisini aldığı Descartes'e (1596 – 1650) borçlu olsa da o Descartes'in düalist bilgi teorisine karşı çıkar. Locke, idelerin kaynağını göksel olandan yerde olana yani Tanrı'dan nesneye ait kılmıştır.

Locke'a göre felsefe şeylerin gerçek bilgisidir. Bu amaçla felsefi bilginin yönünü doğaya ve somuta çevirmiştir. Bilginin yegâne kaynağının deney olduğunu ispatlayabilmek için kökleri Platon'a (M.Ö. 427 - M.Ö. 347) dayanan doğuştan ideler veya idealar öğretisine karşı, "*Zihinde doğuştan ilkeler*

¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982), 185.

² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 1999), 463.

³ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Ankara, Akçağ Yayınları, 1990), 208.

⁴ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 723.

⁵ Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 28.

yoktur" der ve iddiasını şöyle sürdürür: "*Bir bilgiyi nasıl edindiğimizin gösterilmesi onun doğuştan olmadığını kanıtlamaya yeter.*"⁶

Locke'a göre fizik, şeylerin gerçek bilgisini yani doğalarının bilgisini verirken ahlak ise nasıl davranmamız gerektiği konusunda bizi bilgilendirir. Locke bilgi kuramını ideler üzerine kurar. Ona göre her türlü bilgimizi oluşturan ideler şöyle elde edilirler: "*Duyular tikel ideleri içeri alır, bomboş oda gibi olan anlığı döşemeye başlar, onları tanıdıkça belleğe yerleştirir, adlandırır, daha sonra soyutlar ve genel adları kullanmayı öğrenir. Böylece zihnin donanımı olan ideler ve dille aktarımı meydana gelir.*"⁷

Locke'a göre doğuştan gelen, deneyim öncesi, ruha kazılı olan a priori hiçbir bilgi, önerme veya ide yoktur. Doğuştan zannettiğimiz idelerin tümü yukarıda izah ettiğim idelerin oluş sürecinin neticesidirler, başka bir ifadeyle a posterioridirler. Locke şöyle der: "*Usumuz üzerinde çalışma yaptığımızda bu tür bilgilerin başlangıçta var olmadığını görürüz. Eğitilmemiş çocuklar ve Kızıldenizlilerin kulübelerinde bu tür doğuştan bilgilerin izine hiç de rastlayamıyoruz.*"⁸

Locke'a göre anlık doğuştan tabula rasa, boş levha, beyaz bir kâğıt konumunda olup idelerden yoksundur. Bütün bilgimizin nesnelere oluşturan ideler deneyim sonucu kazanılır. Burada bilgimizin kaynağı olan idelerin elde edilmesi iki yolla elde edilir. "*Bütün ideler duyumdan ya da düşünümde gelir. İdelerin kaynaklarından biri duyum (sensation) nesnelere dir. Diğeri de düşünüm (reflection)'dür.*"⁹

İnsan anlığının ilk yeterliliği anlığın izlenimlerini almasıdır. Anlık alınan yalın ideleri yineleme, karşılaştırma ve birleştirme aşamalarından geçirdikten sonra yeni karmaşık ideler elde eder. Bazı yalın ideler tek bir duyum ile anlığa taşınır (renk, ses, tat vb.). Diğeri bazılarıysa birden fazla duyum aracılığıyla taşınır (uzam, zaman, durağanlık, devim vb.). Bunlar hem görünüm hem de dokunma aracılığıyla anlığa girmektedirler.

Locke'a göre nesnelere birincil ve ikincil nitelikleri vardır. Birincil nitelikler, nesnelere ayrılmaz olan katılık, uzam, devim gibi niteliklerdir. Duyumların ürettiği ve nesneyle hiçbir ilgili olmayan, renk, ses, tat gibi niteliklerde ikincil niteliklerdir.

Locke'a göre zihin bilgiyle donanım yolunda üç farklı, edim içinde olur. Duyum, düşünüm ve anlama. Bu üç ediminin ortaklaşmasıyla bilgi oluşur ve yargılarla da ifade edilir. Bunların nesnel, kesin, açık, sentetik veya öğretici olmaları gerekir.¹⁰

Locke bilginin edinme yol ve yöntemini belirledikten sonra bilginin derecelerini başka bir ifadeyle kesinlik derecelerini açıklamaya başlar. Locke, bilgiyi kesinlik derecesine göre üçe ayırır.

a) Sezgisel bilgidir: Locke bu konuda şöyle der: "*Düşünme yolumuz üzerinde düşünürsek, zihnin kimi kez iki ide arasındaki uyuma ya da uyumlamayı kendilerinin dolaysızlığıyla algıladığını görürüz. İşte bana sezgisel bilgi diyebileceğimizi sanıyorum. Çünkü bunda zihin kanıtlanma ya da inceleme sıkıntısına katlanmadan, gözün ışığı algılaması gibi doğruyu yalnızca ona yönelmekle algılar.*"¹¹

Sezgisel bilgi bilginin en üst düzeyini oluştur. Gözün ışığı görmesi gibi zihin hakikatleri salt ona yönelmiş olmakla kavrar. Ak'ın kara olmadığını, dairenin üçgen olmadığını, üç'ün ikiden büyük olduğunu zihnin hemencecik, ilk seferde anladığı doğrulardır.

b) Tanıtılmalı bilgidir: "*Zihin ideler arasında uyuma ya da uyumlamayı algılar; fakat bu dolaysız değildir.*"¹² Burada zihin ideler arasındaki ilişkileri anlamak için bir takım aracı ideleri kullanır. Burada zihin üçgenin üç açısıyla iki dik açının eşit olduğunu sezgisel bilgide olduğu gibi hem ilk bakışta kavrayamaz. Dolaysıyla zihin, başka açılırlar olarak ve dik açıyla eşitliğini tespit ettikten sonra bu eşitliği kavrar.

⁶ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, (İstanbul, Kabcacı Yayıncılık, 2013), 71.

⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 78.

⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 84.

⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 98-99.

¹⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, (İstanbul, Say Yayınları, 2012), 584.

¹¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 362.

¹² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 363.

c) Kesinliği en az olan duyuşsal bilgidir: *"Tikel şeylerin varoluşunun duyuşsal bilgisi, bilgimizin diğer ikisine yani sezgi ve tanılamaya göre ne kadar güvenle kabul edilirse edilsin ya inanç ya da kanı hükmündedir."*¹³ Dolayısıyla duyuşsal bilgide her zaman yanılma payını göz önünde bulundurmamızdır.

Locke'un nesnel, ampirik bilgi görüşü rasyonalitesini ifade ettiği gibi; ahlak ve Tanrı hakkındaki fikirleri de "inanç" konusunu oluşturmaktadır.

Locke, ettiği veya daha genel bir şekilde ifade edersek ahlak kanıtlamalarını Tanrı'ya dayandırır. Ona göre Tanrı vardır. Var oluşu da rasyonel temellere dayanır.

İnsan Tanrı'nın kendisine verdiği yeteneklerle -ki bunların başında akıl gelmektedir, ezeli, ebedi, sonsuz güç sahibi, her şeyin yaratıcısı bir Tanrıyı bulabilir. Locke yine idelerden yola çıkarak Tanrıyı kanıtlayıcı bilgi çeşidiyle ispatlanabilir olduğunu düşündüğünden zihnin sonsuzluk idesini kullanmak suretiyle Tanrıyı ispata çalışır. Onun bir diğer kanıtlayıcı bilgi ise insanın düşünmeden elde ettiği basit idelerdir. Locke şöyle der: *"İnsan hiçliğin bir varlık üretemeyeceğini, yani öncesiz sonrasız bir şeyin var olduğunu bilir. Öncesiz sonrasız varlık en güçlü varlık olmalıdır. Yine o en çok bilen olmalıdır. Öyleyse o Tanrı'dır."*¹⁴

Locke göre iki tür varlık vardır: Düşünen ve düşünmeyen. Düşünmeyen, bir düşünce üretemez. Geriye düşünen tek varlık kalıyor: İnsan. İnsan da kendi kendini ve evreni yaratmadığına göre bunları yaratan sonsuz güç sahibi bir Tanrı vardır.¹⁵

1.1 Locke'çu Tanrı Kanıtları

1.1.1 Kozmolojik Kanıt: Kozmolojik delilin hareket noktası mutlak yokluğu düşünmenin imkânsızlığıdır. Ona göre dış dünyayı meydana getiren bir takım gerçek varlıklar vardır. Ancak bu varlıklar ezeli, ebedi, sonsuz, mükemmel varlıklar değildir. Locke bunu şöyle ifade eder: *"Öncesiz-Sonrasız bir zihnin zorunlu varoluşunun bu bulunuşunun bizi Tanrı'nın bilgisine götürmeye yeterli olmasına karşın, bundan bir başlangıcı olan bütün öteki ussal varlıkları yarattığı gibi daha önemsiz olan evrendeki cansız varlıkları da yaratabileceğini ve bundan da açıkça onun tüm bilgisi, gücü, esirgeyiciliği ve bütün öteki yüklemeleri zorunlu olarak çıkar."*¹⁶

Locke'a göre en kesin bilgi türü olan sezgisel bilgi ile kendi varoluşumuzu, duyuşsal bilgi türü yoluyla fiziki dünyayı oluşturan dış dünyadaki varlıkları, yani nesnelere varoluşunu biliriz. Buradan Tanrıyı ispatlamaya çalışan Locke'un iddiası şudur: Çevremizi saran bu varlıklar ezeli değiller, sonradan var olmuşlardır. Çünkü maddeden meydana gelmişlerdir. Maddenin ezeli olmayışı, meydana getirdiği varlıkların da ezeli olmadığının ispatıdır. Madde kendi başına hareketsiz ve etkinlikten yoksundur. Bunun dolaylı evrendeki varlıkların var oluşlarını açıklayabilmek için ezeli, sonsuz güç ve bilgi sahibi bir varlığın varlığı zorunlu hale gelir ki o da Tanrı'dır.¹⁷

1.1.2 Teleolojik Kanıt: Locke'a göre us sahibi, bilen, düşünen, akıl yürüten, amaçlarını belirleme istidatı gösteren, onları seçebilen yani irade sahibi olan bir varlık vardır, o da insandır. İnsan dış dünyadaki kanun, düzen, gayeyi hem anlamak, hem de açıklamak ister.

Locke bu konuda şöyle der: *"İki tür varlık vardır. Düşünen ve düşünmeyen. Düşünmeyen bir düşünce üretemez."*¹⁸ Öyleyse yetkin ve etkin olmayan madde kendi kendine düzen ve gaye kazandırmış olamaz. Düzen amaç ancak iradi bir eylemle kazandırılır. Bundan şu sonuca varmamız gerekli olur. Maddeye ve onun oluşturduğu dünyaya düzen, kanun ve amaç kazandıran, aşkın, ezeli, sonsuz güç, bilgi ve irade sahibi, bu düzenin sorumlusu ancak Tanrı'nın var oluşuyla açıklanabilir.

1.1.3 Antropolojik Kanıt: Locke, kendisine has olan bu delilinde dış dünya yerine insandan yola çıkarak insanın bilen ve akıllı bir varlık oluşunu vurgular. Bu özellikleriyle insan çevresini saran diğer varlıklar arasında en yetkin varlık halini elde eder. Her hangi bir varlık kendinden daha yetkin, üstün, aşkın bir varlığın nedeni olamaz. Çevremizde insandan daha yetkin bir varlık da olmadığına göre ve insan da kendisinin sebebi yani kendini var edemeyeceğine göre kendisinden daha etkin ve

¹³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 368.

¹⁴ Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, (The Pennsylvania State University, 1999), Book 4, 612-624.

¹⁵ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, 589.

¹⁶ Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Book 4, 612-624.

¹⁷ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, 590.

¹⁸ Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Book 4, 612-624.

aşkın bir varlığa ihtiyaç duyulur. Öyleyse insan varlığının borçlu olduğu insandan daha yetkin, aşkın varlık Tanrı'dır. Bunun dışında bir izah mümkün değildir.¹⁹

John Locke rasyonalizmden ampirizme geçiş sürecinde bir başlangıç sayılabilir. Bu nedenle yarı idealist yarı ampirist görüşlerine rastlamaktayız. Doğuştan hiçbir ide yoktur ile başlar, Tanrı ispatları için bu görüşüne sadece görünüşte tutarlı bir şekilde idealist sayılabilecek ispatlara girer. Locke'un açtığı bu ampirist akım David Hume ile devam edecek ve tamamen idealizme kapalı ampirizmi doğuracaktır.

2. David Hume

David Hume (1711-1776) Edinburgh'ta soylu bir çiftlik sahibinin oğlu olarak dünyaya geldi. Edinburgh Üniversitesi'nde klasik diller ve felsefe okudu. Ailesinin durumu iyi olmadığından bazen ticaretle uğraşmak zorunda kaldı. İlk ve bizce en önemli eseri felsefi nitelik taşıyan *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eseridir. Daha sonraki eserleri bu ilk eserinin etrafında şekillenmiştir. 1763'te Fransa'ya gittiğinde J.J. Rousseau'yla tanışmıştır. Ancak kısa süre sonra ayrılmışlardır. 1776 yılının Ağustos ayında ölmüştür.

2.1 David Hume Felsefesinde Bilginin Kaynağı

David Hume, John Locke'un açtığı ampirizm yöntemini ya da düşüncesini bütün felsefesine temel kılacaktır. Ona göre bütün bilginin temelinde deneysel algılarımız yatmaktadır. Zihnin tüm içeriklerinin bize duyular ve deney tarafından sağlanan malzemeye indirgenebileceğini ve bu malzemenin de algılardan başka bir şey olmadığını ifade eder. "*Locke'un dış deney ve iç deney arasında yapmış olduğu ayırmanın ilkece bir ayrılığı belirtmediği, bunların birbirlerinden büsbütün ayrı olan deney alanı sayılmayacağı kanısındadır. Hume'da ilkin tasarımların kaynağı sorusunu ortaya koyar; o da bilincin içindekileri ikiye ayırır: İzlenimler ile ideler.*"²⁰

Hume, metafiziğin yapısını çökertme ve etkisini yok etmeye çalışmıştır. Ona göre tüm fikirlerimizin kaynağı ampirizmdir. Ampirizmin temel aksiyomunu formüle eden Latince temel ilke şudur: "Nihil est intellectu guid non fuerit prius in sensu" yani "zihnimizde veya idrakimizde daha önce duyularımızda bulunmayan hiçbir şey yoktur." Bu ilke David Hume'a yeni şüphecilik geliştirme fırsatı verecektir. Burada neden ya da mucizelere artık asla yer bulunmaz.²¹

Hume'a göre bilginin kaynağı duyularımızla elde ettiğimiz duyularımızdır. Her şey gelir. Bildiğimiz şeyler aklımıza duyularımız aracılığıyla gelmiştir. "*Deneyim izlenimleri, izlenimler ise ideleri meydana getirir.*"²²

İzlenimler duysal idrakleri kapsayan güçlü ve canlı algılardır. Psikolojik hal durumları da izlenimler grubu içerisinde yer alır. Öyleyse izlenimler hem içsel hem de dışsal algılarımızı kapsar. Hume, "*ideleri anında tecrübe edilen duysal idrak ya da izlenimlere dayanan zihinsel imgeler olarak düşünür.*"²³ Hume, idea ve izlenim kavramını ayırarak daha canlı olan algılarımızın tümüne izlenim adını vermiştir. Algılar hissettiğimiz tüm duygulardır ve tüm bilgilerimiz de buradan sağlanır.

Epikuros ve Locke'de olduğu gibi Hume'da da doğuştan gelen hiçbir bilgi yoktur. Zihnimiz ilk başta *tabula rasa* diye ifadesini bulan boş bir kâğıt gibidir. Duyulardan gelen verilerle doldurulur.²⁴

Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme/ An Enquiry Concerning Human Understanding* adlı kitabına şöyle başlar: "*İnsan zihninin tüm algıları, izlenim ve tasarım olarak adlandıracağım iki türe ayrılırlar.*"²⁵ Bu ikisi arasında hem insan zihninin bunları elde etmesinde hem de etkileri ve canlılıkları bakımından fark vardır. İzlenimler bilincimizde daha çok etki bırakırlar. Çünkü ilk ortaya çıkışlarıyla ruhta etkili oldukları için daha canlı ve etkilidirler. Bunlar tüm duyum, tutku ve duygularımızın

¹⁹ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, 590.

²⁰ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul, Remzi Kitapevi, 2008), 307.

²¹ Roger-Pol Droit, *Kısa Felsefe Tarihi*, Çev. İsmail Yerguz, (İstanbul, Say Yayınları, 2013), 196.

²² Aslı Güner, "Nedensellik İlkesi, Hume'a Karşı Kant", *Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı 3, (Güz 2014), 100-108.

²³ G. Skirbekk And Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (İstanbul, Kesit Yay, 2000), 299.

²⁴ Roger Pol Droit, *Kısa Felsefe Tarihi*, 182-183.

²⁵ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergun Baylan, (Ankara, Bilgesu Yay., 2009), 17.

oluşturduğu alandır. Tasarımla diğer bir ifadeyle fikirler yeniden canlanmış, belirsiz ya da sönükleşmiş izlenimlerdir. Bir şeyi tasarım, görürüm bunun etkisiyle ikinci aşamada bende tuzlu, tatlı, kırmızı gibi düşüncesi oluşur. Bu fikirler ya da tasarımlar izlenim sentezi olurlar.

Klasik felsefenin aksine Hume'da duyular, canlı, ön planda ve parlak iken fikirler gri, silik, geçmişte kalmış şeyler olur ki ikinci plandadır. Oysa John Locke'da en az güvenilir bilgi duyu bilgisiydi. Hume'un bilgi anlayışı Hume Çatalı şeklinde ifadesini bulan bir yolu takip eder.

2.2 Hume Çatalı

İdelerin izlenimlerden türediğini ifade eden Hume, bilgiye temel olan inançların bu ideler arasındaki üç tür ilişkiden meydana geldiğini iddia eder. Şöyle der: "*Bana kalırsa ideler arasında sadece üç bağlantı ilkesi vardır: Benzerlik, zamanda ya da yerde yakınlık ve neden ya da etki.*"²⁶

Hume'nin çatalına göre bilginin tüm içeriği biri ide ilişkisiyle diğeri de olgu sorunu ile ilgilidir. İde ile alakalı olan bilginin deneyle hiçbir ilişkisi olmayan düşüncenin a priori önermeleridir. Geometri, cebir ve aritmetik gibi önermeler olduklarından başka türlü olamayan mantıksal bakımından zorunlu olarak doğru, genel ve kesin önermelerdir, aksini ileri sürmek bizi çelişkiye götürür.

O halde aritmetik, geometri ve cebir gibi fikirlerle bağlantılı olan bilimler bize kesin bilgi sağlarlar. Oysa olgularla ilgili önermeler doğrulanabilir önermelerdir. Aksini söylemek bir çelişki oluşturmaz. Buradan yola çıktığımızda görülecektir ki olgulara yönelik bilginiz hiçbir zaman matematikte oldu gibi kesinlik ifade etmez. Örneğin "yarın güneş doğmayacaktır" önermesi "yarın güneş doğacaktır" önermesi kadar akıl tarafından makul karşılanabilir. Önermeler birbirinin zıttıdır ancak mantıken çelişik değildir.²⁷

Hume'a göre yarın güneşin doğacağını beklemek kuvvetli bir ihtimal olabilir. Ancak matematiksel bilgi gibi zorunlu değildir. Sadece bizim alışkanlığımızın bir beklentisidir. O bu konuda şöyle der: "*Öyle bir kimse düşünelim ki, en güçlü akıl ve düşünme yetileriyle donatılmış olarak bu dünyaya birden bire gelsin. Gerçekten nesnelere sürekli olarak art arda gelişini ve birbirini izleyen olayları hemen gözleyecektir. Ancak bundan öteye bir şey bulamayacaktır. O halde her a olayından sonra b olayının gelmesi, bize, bu iki olay arasında zorunlu bir bağlılık olduğunu göstermez. Bu, zihinsel bir alışkanlıktan ibarettir. Belirli bir durumda sadece bir olay bir başkasından önce geliyor diye birinin neden ötekini sonuç olduğu fikrine kapılmak akla uygun bir şey değildir. Bunların bir araya gelmeleri rastgele ve geliş güzel olabilir.*"²⁸

Nitekim söz konusu konuyu Hume'dan asırlar önce Gazzâlî (1058-1111) şöyle izah eder: "*Tanrı'nın ezeli kudreti eşyada daima hazır bulunur, ancak şartlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Olayların meydana gelmesinin gerçek sebebi uygun şartlar bulunduğu zaman ortaya çıkan Tanrı'nın kudretidir.*"²⁹

Tanrısal irade ile birlikte tesadüfü de bir taraftan reddeden Hume, diğer taraftan kendisiyle çelişircesine şunu söylüyor. "*Dünyada tesadüf diye bir şey olmadığı halde, her hangi bir olayın hakiki sebebi üzerinde bilgisizliğimiz, idrakimiz üzerinde aynı etkiyi yapıp, aynı çeşitten bir inanç veya görüş meydana getirir.*"³⁰

Öyleyse a, b'nin nesidir demek, şu demektir: a ile b şimdiye kadar hep birlikte görülmüştür. Bu, hep birlikte olmaktan fazlasını bilemeyiz. Bizim onları hep art arda ya da birbirinin nedeni olarak tahayyül etmemiz, Hume'a göre sadece alışkanlıklarımızdan kaynaklanmaktadır.

Hume'a ampirist -bu ampirist felsefe, 20 yy. 'da Viyana çevresinin doğrulanabilirlik ilkesiyle kesin formülasyonuna kavuşacaktır- çatalıyla artık birçok şey bilim sofrasında çöplüğe atılacaktır.

²⁶ Hume, *A treatise of Human Nature*, (Oxford University Press, 1978), Book I., Part I, 1-7.

²⁷ Ülker Öktem, "David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı", (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2004), Cilt. 44, Sayı 2, ss. 29-55.

²⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 67.

²⁹ Binyamin Abrahamov, "Gazalî'nin Nedensellik Teorisi", Çev. Yard. Doç. Dr. Yaşar Türkben, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2/1 (Bahar 2009), ss. 115-141, 133. Ayrıca bkz. Gazzâlî, *.İhya'ulumi'd- din*, (Kahire, Kahire Yayınevi, 1967-68), cilt. 4, S. 8, 2. 18-19.

³⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 97.

Şöyle denilmektedir. "İzlenimi olmayan idenin bu ilkedeki karşılığı yoktur." Bu ilkedeki hareket eden Viyana çevresi başta din ve metafizik olmak üzere farklı olan disiplinlerin bilgi iddialarını teste tabi tutar. Bu testte dini ve metafizik hakikatlerle ilgili hiçbir önermenin başarıyla geçme şansı artık kalmamıştır.

Hume'a göre etik de teolojik metafizikten ayıklanmalı ve bilime dayandırılmalıdır. İnanç veya etik Hume'un düşüncesinde ilk bakışta hiçbir karşılığı olmayan iyi ve kötü fikri veya ahlaki ilkeler konusunda, *Ahlak İlkeleri Üstüne Araştırma* adlı eserinde normatif bir tavrın geliştirildiğini görmekteyiz. Ona göre tüm erdemlerin, bunların içinde en özverili olanları dâhildir, temel nedeni çıkarıcıdır. Ama ahlakın tümüyle çıkar sonucu olduğuna şahit olunmamaktadır. Çünkü insanlarda karşılıksız iyilik yapma ve dayanışma eğilimleri vardır.

Hume'un ahlak anlayışı, onaylama ve genel kabul dâhil, insan doğasının ve gerçek yaşamın bütün özelliklerinin dikkate alınarak oluşturulduğu bir etik taslağıdır. Burada ilginç bir durumla karşılaşılır. Şüphe, özveri ve ahlaksızlık, dayanışma ile kayıtsızlık ve duyarlıktan oluşan zıtların bir kombinasyonu ile karşılaşılıyor.³¹

Hume'a göre kesinliklerden çok alışkanlıklarla yaşıyoruz. Güvenilir bilgilerden çok rutinlerin etkisinde kalıyoruz. Aklın inançlara bağlı olması, aklın saydamlığını ve saflığını yitirmesine sebep olmaktadır. Akıl tanrısal değildir. Aklimız gerçeğin kanıtı olmadığı gibi hakikatleri kanıtlama gücünü de sahip değildir. Böylece Hume hem bilimsel hem de felsefenin temel direği olan aklın gücünü yok etmiştir.

Hume'a göre duygu, durum ve izlenimlerden bağımsız, sürekli yaşayan bir tözsel birey olduğumuzu ifade edenler sadece Hint Budacılarının içi boş iddialarından başka bir şey değildir.³²

Hume, kendimde anılar, duyumlar, zevkler, acılar, bilinç olguları buluyorum ama saf ben olacak bir şeyi hiçbir yerde bulamıyorum der. Ben diye bildiğim şey her zaman duyumun ya da başka bir şeyin etkisi altındadır. Burada tözsel bir ben yerine sadece duyuların etkisi altında olan öznel bir durumdan söz edilebilir.

Hume'a göre ruh ya da benlik tözsel bir yapıya sahip olmadığı gibi ölümsüz bir özelliğe de sahip değildir. O sadece bir algılar yığını ya da bohçası olabilir.³³

Hume, ahlak, din, metafizik ve tözsel ruh anlayışına karşı negatif bir tavır içindedir. Ona göre ahlak ilkelerin mümkün, makul hiçbir ispatı yoktur, sadece iyi, kötü, ahlaki ya da ahlaksızlık durumu, değişik şartlar altında, bakış açısına göre, heyecan, istek, anlaşma, duyarlılık, uyuşma, yarar sorununa tabi olan bir durumdur. Akılla en ufak bir ilgileri yoktur. Onun anlayışına göre insanın başparmağındaki sıyrık yerine insanlığın mahvolmasını tercih etmesi akla aykırı değildir. Hume ile birlikte etik ve rasyonalite birbirinden ayrılmış, metafizikten sadece bir enkaz kalmıştır.³⁴

2.3 Hume'un Tanrı Anlayışı

Hume, metafizik ve bilimden sonra eleştiri oklarını dine yöneltir. Ona göre bilgimizin biricik kaynağı duyumlar olduğundan, gerek Tanrıbilim (teoloji) gerekse metafizik hiçbir dayanağı olmayan insan aklının yanılması sonucu uydurduğu sanılardır. Tanrı, Töz, ruhun ölmezliği, özgürlük gibi fikirler bu türden uyduruk fikirlerdir. Bu fikirlerin içeriğini oluşturan ne kadar kitap varsa hepsi ateşe atılmalıdır. İçinde nicelik ve sayı üzerinde akıl yürütme olmayan, varlık üzerine deneysel akıl yürütme bulunmayan tüm metafizik ve dini kitapların tümü ateşe atılmalıdır.³⁵

Hume'a göre genelde din özelde Hıristiyanlık insana tarih içinde en büyük zararı vermiştir. İki soru sorar: Tanrının varlığı kanıtlanabilir mi? Onun doğasıyla ilgili bilinebilecek bir şey var mı? Hume'a göre cevap kesinlikle hayırdır. Öyleyse din de tıpkı metafizik gibi ateşe atılmalıdır, yakılmalıdır. İnsanlığın bunlardan bir an önce kurtarılmasının gerekliliğine inanır. Burada Hume, Hıristiyanlıktan ve de dinden intikam almanın duygusallığı içinde olduğu düşüncesi beliriyor kanaatimizce. Engizisyonun yaktıklarının faturasını yakanlar yerine tüm dine kesmektedir. Hume, Tanrı delillerini inceleyip

³¹ Roger Pol Droit, *Kısa Felsefe Tarihi*, 182-183.

³² Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 50.

³³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 63.

³⁴ Roger Pol Droit, *Kısa Felsefe Tarihi*, 187.

³⁵ Öktem, "David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı", 40-42.

eleştirdikten sonra ateizmin en güçlü delili olarak kabul edilen kötülük probleminin üzerinde dini eleştirmektedir.³⁶

Hume'a göre evrende bir düzen vardır düşüncesinden ona bir düzen verici tarafından bu düzen verilmiştir, sonucu çıkmaz. Bunu ispatlayan hiçbir deneyimiz yoktur. Düzen olsa dahi, düzen kazandırıldığı dahi tespit edilse, bunun failinin Tanrı olmadığını kolaylıkla söylenebilir olduğunu iddia eder. Bir adım daha ileri giderek kendi kendine düzen kazandıran maddeden söz eder. Hume şöyle ifade eder: “Tek bir kıldan insana, tek bir yapraktan bir bütün olarak ağaçla ilgili sonuç çıkarılmadığı gibi sadece insanlara ve onların elinden çıkmış eserlere bakarak bir bütün olarak evrenin düzeni ve bu düzen nedeniyle ilgili sonuçlar çıkarmak yanlıştır.”³⁷ Ona göre insani nitelikler tanrılaştırılmıştır ve antropomorfizme gidilmiştir.

Ona göre Kadir-i Mutlak, Âlim ve her şeyden haberdar bir Tanrı'nın var oluşuyla evrendeki kötülük bağdaşmaz. Kötülüğün varlığından emin olduğumuza göre, o zaman Tanrı'nın var olmaması gerekir.

3. Immanuel Kant

Immanuel Kant, 1724 yılında Prusya'da Königsberg şehrinde bir saraç ustasının oğlu olarak dünyaya geldi. 1740 yılında Königsberg Üniversitesi'ne giren Kant, burada felsefe ve doğa bilimlerini okur ve fizikle ilgili bir tezle üniversiteyi bitirir. Aynı şekilde bu tezle Descartes ve Leibniz'in tartışmalarına katılmış oldu. 1755 yılında Königsberg Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Felsefenin yanı sıra coğrafya ve fizik alanında da dersler verdi. Mantık ve metafizik ordinaryüsü oldu. 1801 yılında Königsberg'de öldü.

18. yüzyıl Alman aydınlanma filozofu olarak kabul edilen Kant, bilginin ne olduğunu belirledikten sonra nasıl elde edileceğinin yöntemini ele almış, aklın sınırlarını araştırmış ve kritiğini yapmıştır. Kant'a göre aydınlanma, olgunlaşma süreci olup, kişinin kendi aklını başkasının rehberliği olmadan kullanması ve bağımlı olmaktan kurtulmasıdır. Kant'a göre insan aklında bilgi formları vardır. İnsanın aklındaki bu bilgi formlarını bulmaya çalışmasına transandantal felsefe adını vermiştir. Kant'a göre transandantal bilgi, sadece objelere değil, objelerden elde edilen bilgi çeşitleriyle de uğraşan, bilginin *a priori* yanını araştıran bilgidir.³⁸

Kant, *Salt Aklın Eleştirisi* adlı eserinde Transandantal Diyalektik bölümünde aklın metafizik temeli ve varlık yapısını ele alır. Şöyle der: “Genel insan aklının ilkeleri metafizikle çok iç içe olduğundan ötürü metafiziğe olan rağbet hiç azalmayacaktır.”³⁹ Ona göre metafiziğin kaynağı akıldır. Bu sorular ne yok edilebilir ne de bilimsel olarak yanıtlanabilir. Metafizik, teori kuran salt aklın gücünün yeterli olmadığı bir alandır.

Kant, bilimin konusu olan yani zihnin kalıplarına girerek şekil alan nesnenin bilinebileceğini fakat mutlak hakikatin bilinemeyeceğini bu yüzden salt akılla metafiziğin imkânsızlığını ileri sürmüştür. Teorik akılla ulaşılamayan numen âlemine pratik akıl ile ulaşılabilirliğine inanır. Ancak teorik akıl eleştirmesi ve eşyanın niteliğini ve fizik ötesini bilmede güçsüz ve yetersiz olduğunu söylemesi pozitivizmin metafizik düşmanlığına yol açmıştır.⁴⁰

Kant'ın şu sorulara cevap aramakta olduğu inancındayız. Hakikatin arkasından yatan nedir? Böyle bir inancın karşılığı nedir? Sürekli bir hakikat var mı? Zamana göre değişen hakikat ne gibi sonuçlar doğurur? Kant'ın çabası, arayışı, eşyanın yani fenomenlerin olgu ve olayların arkasından eğer varsa saklanan yüzleri görebilmektedir. Bu konuda yani akıl ve hakikat arayışında insana hem sınırları çizen hem de kapasitesinin ulaşabileceği yeri gösterenlerden birinin Kant olduğu kabul edilir. O bilgi alanıyla inanç alanını ayırmakla aklın ve tecrübenin sınırların belirlemiştir.

³⁶ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 66.

³⁷ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 72.

³⁸ Öktem, “David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı”, 44.

³⁹ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe, Prolegomena*, (İstanbul, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2013), 5.

⁴⁰ Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 140.

Kant, zaman ve mekân kalıplarını öznenin tarafına geçirmeyi 'Copernicus Devrimi'ne benzetir. Ona göre zaman ve mekân duyarlılık biçimleridirler. Belli bir zaman ve mekânda şeyleri biliriz. Ama onları bu duyarlılık biçimlerinden bağımsız olarak "her ne ise o, ya da kendinde oldukları gibi" hakikatlerini kavrayamayız. Dolayısıyla fenomenin bilgisine kısmen sahip olurken, numenlerin bilgisi akla kapalıdır.⁴¹

Kant'a göre "*her olayın bir nedeni vardır*" demek a priori bilgidir. Bu yargı Hume'da olduğu gibi idelerin çağırımı, benzer olaylar arasında beklenti ya da alışkanlık değildir. Ona göre zorunluluk Hume'da olduğu gibi öznel değildir. Bir olay ya da değişimin bir nedene bağlılığı a priori bir bilgidir. Böyle tek bir örnek dahi a priori bilgisinin varlığın ispatlamaya yeterlidir. Kant böyle bir bilginin varlığından emin olduktan sonra a priori bilginin nasıl mümkün olduğunu açıklamaya çalışır.

Kant ilk önce bütün yargıları dört ana başlık altında toplar:

A) Ampirik ya da A Posteriori Yargılar: Burada gülün beyaz olduğunu ifade ederken görme duyumuzu kullarınız. Duyularımızın verileriyle tecrübe ettiğimiz yargılardır.

B) A Priori Yargılar: Bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açiya eşit olduğunu söylemek bu açıların hesaplanması ya da ölçülmesi sonucu ulaşılan bir bilgi değildir. Bu üçgenin tanımından çıkan saf ya da a priori yargıdır.

C) Analitik Yargı: Yükleme öznesinde bir şekilde bulunan özne konumundaki yargılardır. Güller çiçektir önermesi gibi gül ifadesinin zımında çiçeği barındırdığı zaten bilinmektedir. Bunlar bilгимizi arttırıcı yargılar değil sadece aydınlatırlar.

D) Sentetik Yargılar ise yüklem öznedeki mündemiç değildir. "Gül beyazdır" önermesinde, beyazlık gül tanımında içkin değildir. Gül beyaz olabileceği gibi olmaya da bilir. Bunun için "Bazı güller beyazdır" önermesi sentetik bir yargı bildirir. Sentetik yargılar ise bilğimiz genişleten, arttıran yargılardır.⁴²

Kant'a göre analitik yargılan karakterleri gereği hep a priori yargılardır. Bu yargılardan yani bir şey öğrenemiyoruz. Çünkü yüklemi konusundan farklı bir bilgi vermez. Salt mantık ilkelerine göre yapılan önermeler analitik önermelerdir. Sentetik yargılar ise bilğimiz genişleten, yüklem özneye yeni bir bilgi kattığı yargılardır. Burada kavramlar arasında bağlantı kurarız. Deneyden gelen tüm yargılar sentetik yargılardır. Salt tanımdan çıkarılmadıkları için matematik yargıların tümünde hem sentektir hem de deneyden elde edilmedikleri için a prioridir. İşte Kant'ın üzerinde duracağı asıl önermeler bu sentetik a priori önermelerdir.⁴³

Kant'a göre akıl hakkında bildiğimiz şey, onun yani aklın bilmeyi imkân veren özelliğidir. Bunun dışında bir şey bilmiyoruz. Kant Platon'un güvercin hikâyesini anlatarak devam eder. Güvercin uçarken havanın direncini hisseder ve şöyle der, "Havanın şu rezistansı olmasa ne güzel uçacağım diye düşünür." Kant bunu insanın tecrübeyle olan durumuna benzeterek, insan, şu tecrübenin sınırlarından kurtulsam ne güzel, daha iyi, daha saf, daha yüce şeyleri bilebileceğini söyler. Hâlbuki güvercinin uçmasını mümkün kılan havadır, insanın da bilmesini sağlayan şey Kant'a göre tecrübedir. Tecrübe bilmemiz zemin sağlayacak bir basamak şeklinde düşünülmelidir.⁴⁴

Kant'a göre sentetik a priori olan matematik bilim olmanın en güzel örneği ise, metafizik de sentetik a priori önermelerle bilim olma özelliğine sahiptir. Kant'a göre sentetik a priori önermelerin iki yönü vardır. İlki bu önermeler tecrübe edenin ürünüdürler. Bu belli bir zaman ve mekânda hissederek elde edilir. İkinci düşünerek katkıda bulunmaktır ki bu da transandantal saf kavramlar, kategorilerdir. Hissetmenin formları bizde verilmiş halde bulunur. Biz uzay ve zamana göre hissediyoruz. Kant'a göre akıl sade belli zaman ve mekânda hissedilene ayna tutar. Hisleri sağladıklarının ötesinde hiçbir şey bilmez. Hissetmediklerimizin ötesindeki nasıl bilebiliriz? Kant'a

⁴¹ Roger Pol Droit, *Kısa Felsefe Tarihi*, .196-198.

⁴² Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 713.

⁴³ Öktem, "*David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı*", 45.

⁴⁴ Aliye Kovanlıkaya, "*Kant'ın Metafizik Eleştirisi*", Yayına Hazırlayan: Erdal Yılmaz, *Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar*, (İstanbul, Küre Yayınları, 2012), ss. 11-45, 29.

göre aklın bir teorik, diğeri de pratik olmak üzeri iki faaliyeti vardır. Teorik faaliyet nazar etmeye, bilmeye, görmeye; pratik faaliyet de eyleyecek şekilde bilmeye yarar.⁴⁵

Kant'a göre bilgimiz, duyuvar ve aklın işbirliğiyle meydana gelir. Duyularla sağlanan malzeme akıl tarafından birleştirilir. Anlıkta birbirinden şekilce ayrı, içleri boş on iki tane saf kavram yani kategori bulunur. Bunlar hissetmenin formları olan zaman ve mekândan geçen verileri -ki bunlar artık görüdürler, sezgidir- birleştirir ve biçimlendirirler. Daha sonra yargılara dönüştürerek bilgi ortaya çıkar. Kant bu fikirlerin *Salt Aklın Eleştirisi*'nin "Transandantal Analitik" bölümünde ifade ederek şöyle der: "*Görüsüz kavramlar boş, kavramsız görüler de kördür. Kavramları duyusal kılıp görüdeki şeyine eklemek suretiyle, görüleri anlaşılır kılmak, başka bir ifadeyle görüleri kavram altına almak gereklidir. Onların birleşmesiyle ancak bilgi doğabilir.*"⁴⁶

Kant'a göre gerçek bilim tıpkı matematik gibi ispatı yapılabilen, kesinliği olan bilimdir. Bunu da ancak akıl sağlayabilir. Deney dünyasıyla, deneyim uygulanamayacağı dünya fenomen ve numen; görünüş ve kendinde şey; bilinebilir dünya ve bilinmeyen dünya; deneyim alanı ve metafizik alan işbirliği olmadan yani duyumdan elde edilen veriler aklın a priori kalıplarından geçmeden kesin bilgi meydana gelmez. Böylece akıl ilkelerini dış dünyaya duyular dünyasına yüküyor.⁴⁷

Kant'a göre hakikatin bizatihi kendisi hiçbir zaman malumatımız olmayacaktır. Mesela, "nedensellik ilkesinin" kendisini hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Sadece her şeyin bir nedeni olduğunu a priori alarak akılla biliriz. Dış olaylar arasındaki bulduğumuz nedensellik bağları, aklımızın bu ilkesinin ilgili özel alana uygulamasından başka bir şey ifade etmez. İnsan kendi zihnini yapısına uyan, zihninin yapı ve düzen kazandırdığı fenomenler dünyasının bilgisine sahip olabilir ancak dünyanın gerçekten görüldüğü gibi olduğunu iddia edemez.

Bilimsel bilgiyi bu şekilde sınırlandıran ya da ona had bildiren Kant'a göre Tanrı, düşünülemez ya da anlamsız bir kavram değildir. Kant Tanrıyı bilimin konusu olmaktan çıkarmıştır. Ona göre özgürlük, ölümsüzlük, Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu bilimsel konular değildir. Burada deneyin söyleyebileceği tek kelime yoktur.⁴⁸

Buradan yolu tamamen kapatan Kant, ilgili kavramları teorik değil de pratik akıl alanına kaydırarak bilgidan ziyade inancın konuları haline getirir. Böylece bilim ve inancın hem alanı hem de yöntemini tamamen ayırır. Saf aklın eleştirisiyle metafiziğin imkânsızlığını ifade ederken, diğer taraftan pratik akıldan hareketle ödev ahlakını kurgular.

3.1 Kant'ın Ahlâk ya da Etik Anlayışı

Kant Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi isimli kitabının önsözünde ahlaki şöyle tanımlar: "*Felsefe ikiye ayrılır: çünkü bu yasalar ya doğanın ya da özgürlüğün yasalardır. İlk yasalara ilişkin bilime Fizik, diğerlerine ilişkin olana ise etik denir. Ayrıca ilk bilime doğa öğretisi, ikincisine ahlâk öğretisi de denir.*"⁴⁹

Kant'a göre ahlak bilgisi a priori bilgidir. İnsanların davranışlarından bağımsız olarak doğru kabul edilirler. Tüm insanlar yalan söylemeler dahi, doğru olanın, doğru konuşmak olduğunu bilirler.

Kant'a göre akıl, ya kendisine dışındaki bir kaynaktan verilmiş olanı belirleyebilir ya da nesneyi gerçek hale getirip hayata geçirebilir. Birincisi aklın teorik, ikincisi ise pratik fonksiyonunu ifade eder. Teorik işleviyle akıl kendisine duyusal sezgide verilmiş olan nesneyi belirler ya da kurar. A priori kategorilerini kendisinin dışından bir kaynaktan gelen verilere uygular. Pratik fonksiyonu ise akıl objelerinin kaynağıdır. Kategorilerini duyusal sezginin verilerine uygulamakla değil de ahlaki tercihlerde bulunur. Teorik kısmı bilime yönelirken pratik kısımda ahlaka temel olabilecek ilkeler gündeme gelir. Burada evrensel ahlak yasasına uygun olarak yapılacak moral seçime ve dolayısıyla

⁴⁵ Kovanlıkaya, , "Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar", 22.

⁴⁶ Immanuel Kant, *Kritik Der Reinen Vernunft*, Ausgabe, Akademie, 1781, 75-76. Ayrıca bkz. Birgit Recki, "Kant ve Aydınlanma", Çev.Hakan Çörekçioğlu, Editör. E. Efe Çakmak, *Cogito*, Sayı:41-42, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005), 202.

⁴⁷ Öktem, "*David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı*", 53.

⁴⁸ Theodor W. Adorno, "*Aşkınsallık Kavramı Üzerine*", Çev. Mine Haydaroğlu, Editör. E. Efe Çakmak, *Cogito*, Sayı:41-42, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), ss. 56-86.

⁴⁹ Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İonna Kuçuradi, (Ankara,Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2013), 3.

iradeyi belirlemeye yönelmiştir. Dahası pratik akıl bazen iradeden ayrı ve onu etkileyen bir güç olarak moral buyruk yoluyla iradeyi harekete geçirmeyi ifade eder.⁵⁰

Kant şöyle demektedir: "*Ödevden dolayı yapılan bir eylem, ahlaksal değerini, onunla ulaşılabilecek amaçta bulmaz, onu yapmaya karar verdikten maksimde bulur*" ve şöyle devam eder: "*Ödev yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur. Yapmayı tasarladığım eylemin nesnesine kuşkusuz eğilimin olabilir, ama hiç bir zaman saygım olamaz*"⁵¹

Kant'a göre ahlak insan akli ile ilgilidir. İçgüdülerde, eylemlerde ve eylemimizin sonucunda değildir. Ahlak fenomenler dünyasından gelen bütün etkilerin çok gerisinde bulunan ahlaki özümüze, salt istence kadar iner. Bunlar "iyi istenç" "kategorik imperatif" ve "özgürlük" kavramlarıdır.

Kant'a göre doğa insanı bir amaç için yaratmıştır. Bu amaç mutluluğa erişmek için olsa bu insan çok ters yaratılmış demektir. Çünkü mutluluk için eğilim ve içgüdüleri yeterlidir. Nitekim hayvanın doğası bu amaç için daha uygundur. Hayvanın içgüdüleri onu gidecek yere kendiliğinden götürüyor. Ne günahı biliyor ne de ölüm korkusu tadını kaçırıyor. Ama insanda içgüdülerden başka akıl vardır. Akıl denilen güç insanı mutluluğa ulaştırmada hiç de iyi bir rehber değildir. Öyleyse insan mutluluktan başka bir şey göz önünde bulundurularak yaratılmıştır. Çünkü akli olan tek varlık insandır. Akıl insanı fenomenler dünyası üstüne yükseltip ona değer ve onur kazandırır. Ona başka bir dünyadan gelen sesi işittirir. Bu ses Ahlak Yasası'dır, Kategorik İmperatif'tir. Dünyada akıl sahibi insandan daha değerlisi yoktur. Öyleyse insan araç varlık olamaz. Mesela mutluluk amaç olursa insan onun aracı olacaktır. Hâlbuki insan bizatihi amaç varlıktır. Kant şöyle der: "*Akıl sahibi doğa kendisi amaç olarak vardır. Öyleyse pratik buyruk şu olacak: Her defasında insanlığa, kendi kişisinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun.*"⁵² Kant bu kadar değer atfettiği insana bundan sonra bazı görevler, ödevler vermeye başlar. Kant'a göre ne dünyada ne de dışında, iyi istençten başka koşulsuz iyi sayılabilecek bir şey yoktur.⁵³ Bu iyi nedir, sorusuna da ancak "ödev"dir diye cevap verir. Doğası gereği, insan sadece mutluluk için yaratılmamıştır. Öyleyse geriye ödevden başka bir şey kalmamaktadır. Ödev aklın sesi, dolayısıyla insanın en yüksek değerini ifade eder. O salt ödevden kaynaklanan bir istenç olmalıdır. Kant şöyle der: "*Eğer ödev eylemlerimiz için anlam taşıyacak ve gerçekten yasa koymayı sağlayan bir kavram olacaksa, bu ödev yalnızca kesin buyruklarla dile getirilebilir. Koşullu buyruklarla ise hiç dile getirilemez.*"⁵⁴ Burada hareketle Kant'a göre bir eylem dışarıda bulunan bir sonuç yüzünden ancak kendine dayandığı ilke (maxime) yüzünden iyi olur. Ödevin iyi olması sonucu değil, dayanağı olan ilkesidir. Burada geçen maxim, ödev maximidir. Ödev de aklın buyruğu olduğundan, objektif, zorunlu ve tümel bir özellik taşımaktadır.

Kant'ın ahlak metafiziğinde önemli ikinci kavram "Kategorik İmperatif" yani kesin emirdir. Kant'a göre emirler hipotetik ve kategorik emirler şeklinde ikiye ayrılır. Birincisi bir koşula bağlı olan emirlerdir. Kategorik emirler ise imperatif olup hiçbir koşul göz önünde bulundurulmadan, kesin, mutlak olarak emreden emirdir. Kant'a göre asıl ahlak ilkesi işte bu ikinciler yani kategorik imperatif olanlardır. "*Doğruyu söyle*" der, "*ne olursa olsun, doğruyu söyle.*" İşte kesin emir budur. Bu emir herkes için geçerli bir yasaya dönüştürülmelidir. Herkese önerilebilecek bir yasa olmalıdır, tümel olmalıdır. Hiçbir istisnası olmamalıdır. Çünkü hiç kimse sadece kendisi için geçerli olan bir ahlaki ilke ileri süremez.⁵⁵

Kant, Hükümdarın kendisinden yalancı tanıklık yapmasını istediği birini düşünelim der. Bu adam yalancı şahitlik ederse hem kendisi hem de sevdiği ödüllendirilecekler. Yalancı tanıklığı kabul etmeyip doğruyu söylese hem kendisi hem de ailesi cezalandırılacak, perişan olacaklar. Sahte şahitlikle yalan söylemeyi kabul edecek, doğru tanıklık ederse cezalandırılmayı göze alacak. Burada adamın neyi tercih edeceği bilinmese de, Kant'a göre herkes ne yapması gerektiği konusunda en

⁵⁰ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 73.

⁵¹ Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 15.

⁵² Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 46

⁵³ Birgit Recki, "Kant ve Aydınlanma", 205.

⁵⁴ Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 42.

⁵⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 413.

küçük bir tereddüt içinde değildir. Eylemin ahlaki olması için sahte tanıklık etmeyi reddetmelidir, doğru söylemelidir. Çünkü yalan söylemek kişisel menfaatine uysa da evrensel ahlaki maxim olamaz. Sadece şu evrensel olabilir: Bir tanıklık, inandırıcı, doğru ve gerçek olmalıdır. Aksi takdirde hiçbir tanıklık ahlaki ilkeye uygun olmaz. Kant buradan hareketle şöyle devam eder: Bir eylemin ahlaki olabilmesi için temeli sadece evrensel yasaya saygı olmalıdır ve hiçbir çıkar düşüncesi söz konusu olmamalıdır. Sadece ödev kaygısı olmalıdır.⁵⁶

Kant, metafiziği fizikten ayırdığı gibi, güzel olanı da iyi olandan ayırmıştır. İyi şeylerde isteme vardır. İyi karşısında güzeldede olduğu gibi ilgisiz kalamayız. Oysa güzel, eylem yönümüze hiçbir şekilde seslenmez. Güzel kavramsız olan, zorunlu bir hoşlanmanın konusu olarak bilinen şeydir. Buradan "zevkler tartışılmaz" düşüncesini reddeder. Ona göre zevkin temelinde bir a priori durum vardır.

Sonuç

Sonuç olarak John Locke'un başlattığı ampirik bilgi yöntemi bir geçiş özelliğini arz ediyor. Descartes'ten etkiler Locke'da görülmektedir. Locke her ne kadar doğuştan hiçbir ide yoktur fikrinde ısrar etse de Tanrı'nın varlığını, dinin buyruklarını ve Tanrı'nın insana buyurma hak ve imkânını kabul etmektedir. Böylece yarı-ampirist, yarı idealist bir görüntü arzeder.

Ampirizm, David Hume ile en katı formuna kavuşacaktır. David Hume deneyim dışındaki tüm bilgiyi reddeder. Hiçbir a priori ve onun nesnesi olanları kabul etmez. Bunun için Tanrı, dinin ilkeleri, ahlak yasaları da dâhildir. Hume'un dine ve dini kurumlara sanki duygusal bir düşmanlığı vardır. Hume, Tanrı'yı ve dini Marx'tan önce ateşe atarak yok eder. Ancak ne gariptir ki bunun yerini dolduracak hiçbir önerisi de yoktur.

Kant'ı dogmatik uykusundan uyandıran Hume'dur. Ancak Kant, kendisini uyandıran Hume'a sadık bir talebe değildir. O hem bilimsel bilgiye hem de metafiziğe yepyeni kavramlar ve açılımlar kazandırmıştır. Salt akılla ulaşılmaz kılınan metafizik ve ahlak ilkeleri pratik akılla temellendirilmeye çalışılır. Kant kendinden öncekilerden etkilendiği gibi kendinden sonraki felsefeyi de ciddi manada etkilemiştir. Kant hem pozitivistlerin dayanağı, hem de teist dindarların da hayranlığını kazanacak kadar kendisine başvurdukları bir felsefe kurmuştur.

Bu kısa çalışmamızda vardığımız sonucu şöyle ifade edebiliriz. İnsan, zaman ve mekâna mahkûm bir şekilde belli zamanda ve mekânda varlığı ve manasını anlama ve anlamlandırmaya çalışıyor. Felsefe okuyanlar sanırım hemen şunu anlamaktadırlar. Düşünce tarihinde katı olan nice şeyler buharlaşmıştır. Kesin kabul edilenler kesilmişlerdir. İnsanın anlam ve anlama arayışı devam etmektedir.

Kaynakça

- Abrahamov, Binyamin, "Gazali'nin Nedensellik Teorisi", Çev. Yard. Doç. Dr. Yaşar Türkben, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, II/1 (Bahar 2009).
- Bolay, Prof. Dr. Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefenin Kısa Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 1999.
- Droit, Roger Pol. *Kısa Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Gazzali, İhya'Ulumi'D- Din, Cilt 4, S. 8, II. Kahire: Kahire Yayınevi, 1967.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*, 18. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2008.
- Güner, Aslı. "Nedensellik İlkesi, Hume'a Karşı Kant", *Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi* Sayı 3, Güz, Gümüşhane: 2014.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*, 6. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Hume, David, *A Treatise Of Human Nature*, Oxford: University Press, 1978.
- Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Ergun Baylan, 1. Baskı, Ankara: Bilgesu Yayınları, 2009.
- Kant, Immanuel, *Kritik Der Reinen Vernunft*, Ausgabe: Akademie, 1781.
- Kant, Immanuel. *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İonna Kuçuradi, 5. Baskı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2013.
- Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe, Prolegomena*, Çev.: İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek, 1.Baskı, İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2011.

⁵⁶ Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 39.

- Kovanlıkaya, Aliye. "Kant'ın Metafizik Eleştirisi", Yayına Hazırlayan: Erdal Yılmaz, *Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding*, The Pennsylvania State University, 1999.
- Locke, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev. Vehbi Hacıkadroğlu, 2. Basım, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013.
- Öktem, Ülker. "David Hume ve İmmanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt.44, Sayı. 2, Ankara: 2004.
- Recki, Birgit, "Kant Ve Aydınlanma", Çev. Hakan Çörekçioğlu, Editör. E. Efe Çakmak, *Cogito*, Sayı:41-42, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Skirbekk, G. And Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2000.
- Theodor W. Adorno, "Aşkınısallık Kavramı Üzerine", Çev. Mine Haydaroğlu, Editör. E. Efe Çakmak, *Cogito*, Sayı:41-42, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005,